

Elena BONDOR

Logica terțului inclus. Surse științifice

The Logic of the Included Middle. Scientific Sources

(Abstract)

The present paper attempts to analyze several sources (the scientific and the philosophical ones) used by Ștefan Lupașcu in building up his own image of the world. The scientific sources of his thinking belong to the fields of classical and modern physics, biology and contemporary psychology. The most important philosophical sources are Aristotle, Descartes, Leibniz, Kant, Hegel. The discoveries from quantum physics inspire Lupașcu in building up a non-traditional logic. The key concepts of this new logic, taken over from physics, are: „contradictory complementarity” (concept inspired by the notion of complementarity in Niels Bohr’s understanding of the term); „homogeneity” and „heterogeneity” (concepts inspired by what is known as „energetism”); „actualization” and „potentialization” (concepts constructed following an interpretation of the micro-physical data of action in Plank, of the uncertainty relations proposed by Heisenberg, so on). The Dialectical Logic configured by Lupașcu is completed by introducing the concept of „T state”, otherwise called „included middle”.

Considerații preliminare

Una din provocările majore care au stat în fața filosofilor din prima jumătate a secolului al XX-lea a constituit-o revoluția pe care descoperirile științifice – îndeosebi cele ale fizicii – au generat-o în cuprinsul întregii activități omenești. Faptul cunoașterii, explicarea existenței ca atare, dar și înțelegerea de sine a omului – toate acestea au fost profund marcate de intrarea în criză a modului tradițional de a gândi. Nu întâmplător, este perioada în care au fost constant puse în discuție, mai mult decât în orice altă perioadă a istoriei, fundamentele pe care erau clădite științele, filosofia și, totodată, însuși modul de a fi al omului.

Unul dintre gânditorii care au răspuns imperativului reconstrucției filosofiei a fost Ștefan Lupașcu. Autorul francez de origine

română, stabilit la Paris în anul 1916, a sperat să reformeze aproape toate domeniile. După cum observă Benjamin Fondane, el anunță intenția de a propune „unica filosofie adevărată”, așa cum procedaseră toți marii filosofi. Ca orice filosof cu pretenții, remarcă Fondane, Lupașcu pleacă de la credința că întreaga lume s-a înșelat până atunci și, tocmai de aceea, totul trebuie luat de la început. Orice filosofie serioasă pornește de la constatarea erorilor construcțiilor anterioare, încercând să reazeze totul pe noi fundamente, considerate pe deplin certe¹.

¹ Benjamin Fondane, *L'Être et la connaissance. Essai sur Lupașcu*, Présenté par Michael Finkenthal, Éditions Paris-Méditerranée, Paris, 1998, pp. 25-26 (*Ființa și cunoașterea. Încercare asupra lui Lupașcu*, Prezentat de Michael Finkenthal, traducere, note și postfață de Vasile Sporic, Editura „Ștefan Lupașcu”, Iași, 2000, pp. 21-22).

În întreaga sa operă, Ștefan Lupașcu repune în discuție mari teme ale filosofiei și, deopotrivă, ale științei. El încearcă o asociere intimă între filosofie și științe, urmărind idealul grec al unității acestora. Dintre sursele filosofice utilizate de gânditorul de origine română, cele mai importante rămân concepțiile unor gânditori precum Aristotel, Descartes, Leibniz, Kant, Hegel, Schopenhauer, Bergson. Lupașcu readuce în atenție teme dezbătute de toți acești autori, pe care le va folosi drept repere în elaborarea originală a propriului sistem. Cât despre sursele științifice, acestea sunt din domeniile fizicii clasice și moderne, ale biologiei și psihologiei contemporane.

Înțelesul a ceea ce înseamnă filosofia pentru Ștefan Lupașcu este surprins de Constantin Noica după cum urmează: „filosofie înseamnă analiză atentă a teoriilor fizicii moderne, considerare a datelor oferite de științele naturale, interpretare a rezultatelor medicinei, în sfârșit utilizare a ceea ce e știință sau activitate a spiritului, așa cum se cere astăzi oricărui cercetător care se vrea filosof”². Însă, continuă Noica, utilizare a științei „pentru interesele largi ale adevăratei filosofii, care niciodată n-a nesocotit știința, dar iarăși niciodată nu s-a subordonat acesteia”. Potrivit lui Noica, Lupașcu este filosoful unui singur gând, al unei idei pe care o proiectează asupra întregii existențe și asupra întregii cunoașteri, așa cum procedau odinioară presocraticii. Tocmai de aceea avem de a face, la el, cu o veritabilă filosofie, nu cu o simplă aplicație a datelor științelor.

Care este însă acel gând, cea unică idee? Pe scurt spus, nu este alta decât ideea contradicției, pe care Lupașcu o consideră o veritabilă regulă, singura condiție logică a existenței oricărui fenomen. Pornind de aici, exigența clasică a noncontradicției, pe

care s-a construit întreaga cunoaștere clasică, va trebui înlocuită cu principiul antagonismului. În acest mod, autorul ajunge să fie convins de faptul că descoperirile din fizica cuantică, domeniu în care contradicția apare ca fiind manifestă, reclamă totodată o nouă logică, diferită de cea tradițională. Odată ce a conștientizat faptul că filosofia pe care o propune trebuie să fie expusă concomitent cu noua logică, moment în care a început să vorbească despre un nou „discurs asupra metodei”, Lupașcu a pus accentul din ce în ce mai mult pe construcția, formalizarea și aplicarea acestui sistem logic la mai toate domeniile existenței și ale cunoașterii.

Logica propusă de Lupașcu este concepută drept o „știință a realului” care, cuprinzând și faptele de ordin mental, este în același timp una la nivelul gândirii. Exact acest aspect o face să fie formalizabilă, ceea ce autorul realizează în anul 1951. Sub o formă intuitivă, însă, ea este prezentă încă din 1935, primind de-a lungul vremii mai multe formulări care o aproximează și o explică. Una din primele idei care a constituit fundamentul noii logici este complementaritatea contradictorie, inspirată de conceptul de complementaritate în înțelesul pe care i l-a oferit Niels Bohr și, în general, Școala de la Copenhaga. Un rol de prim rang în logica dinamică dețin și cuplurile contradictorii omogenizare-eterogenizare și actualizare-potențializare. Primul cuplu, omogenizarea-eterogenizarea, este teoretizat pornind de la tezele curentului cunoscut sub numele de energetism, iar al doilea, actualizarea-potențializarea, în urma unei interpretări a datelor microfizicii, mai precis a cuantei de acțiune a lui Max Planck, a relațiilor de incertitudine propuse de Heisenberg, dar și a observațiilor acestuia din urmă referitoare la „potențialitatea coexistentă”.

Logica dialectică configurată de Ștefan Lupașcu devine completă în momentul în

² Constantin Noica, *Filosofia lui Ștefan Lupașcu*, în: „Revista Fundațiilor Regale”, nr. 5, 1936, pp. 440-441.

care este „descoperită” așa-numita Stare T, sau terțul inclus. Acest concept, propus în lucrarea *Le principe d'antagonisme et la logique de l'énergie* (1951), era necesar sistemului, fiind prefigurată, credem, într-o formă încă insuficient elaborată, încă din *Experiența microfizică și gândirea umană* (1940). Propunerea conceptului a condus la numeroase luări de poziție din partea unor logicieni, dar și oameni de știință. Întrebarea firească a comentatorilor a fost: Starea T intervine, din punct de vedere logic, ca o a treia valoare de adevăr, sau este doar un raport al celor două valori de adevăr deja admise (denumite de Lupașcu „adevăr pozitiv”, al identității, și „adevăr negativ”, al diversității)? Altfel spus: starea T, a celei mai puternice contradicții, se autodizolvă, în măsura în care, intervenind ca o a treia valoare de adevăr, transformă raportul de contradicție în unul de contrarietate? Sau, dimpotrivă, nu avem de a face cu un al treilea termen, iar astfel relația de contradicție nu dispare? O soluție la această problemă este interpretarea propusă de Basarab Nicolescu, axată pe ipoteza nivelurilor de realitate. Este o ipoteză interpretativă care, credem, adaugă discuției în plan strict logic a problemei terțului inclus o miză propriu-zis filosofică.

Vom analiza în continuare sursele științifice utilizate de autor în teoretizarea principalelor concepte care alcătuiesc baza logicii dinamice a contradictoriului: complementaritatea contradictorie, cuplurile omogenizare–eterogenizare și actualizare–potențializare, Starea T (sau terțul inclus). Vom arăta apoi în ce constă caracterul înglobant al logicii dialectice propuse de Ștefan Lupașcu.

Complementaritatea contradictorie

Teoria cuantică a fost considerată o provocare pentru gândirea contemporană, tocmai prin consecințele la care a condus.

Cel puțin două dintre ele au stârnit reacții prompte din partea unor fizicieni: revizuirea relației dintre subiect și obiect și apariția indeterminismului. În linii mari, putem spune că ei au respins cu tărie ipoteza care susținea că nu există o relație cauzală între fenomene. În vederea „salvării” fizicii clasice s-a încercat demonstrarea faptului că descrierea realității fizice cu ajutorul mecanicii cuantice este incompletă. Autorii cunoscutului „argument EPR” (Albert Einstein, Boris Podolsky și Nathan Rosen) nu contestau, de altfel, valoarea științifică a mecanicii cuantice. Ei o considerau însă insuficientă și inaptă să ofere o bază în vederea unificării cunoașterii fizice³. Nu în ultimul rând, fizica secolului al XX-lea a avut și un puternic impact filosofic. Este suficient să amintim, în această privință, construcțiile, tangente filosofiei, elaborate de David Bohm, Fritjof Capra și Ștefan Lupașcu.

Din grupul fizicienilor care l-au influențat direct pe Ștefan Lupașcu în conturarea unuia dintre cele mai straniu, dar și complexe sisteme ale filosofiei, fac parte: MAX PLANCK care, în anul 1900, a demonstrat că energia este discontinuă (treptele ei trebuiau să se succedă astfel încât să se deosebească printr-o cantitate $h\nu$, în care h este noua constantă universală, anume cuanta de acțiune elementară⁴); WOLFGANG PAULI, fizicianul care, tot în 1900, a stabilit principiul de excludiune conform căruia, într-un atom, doi electroni nu pot avea aceleași numere cuantice; ALBERT EINSTEIN, savantul care a pus

³ Cf. Albert Einstein, *Cum văd eu lumea* (cap. *Fundamentele fizicii teoretice: teoria relativității și mecanica cuantică*), selecția textelor: Mircea Flonta și Ilie Pârvu, traducere de Mircea Flonta, Ilie Pârvu și Drăgan Stoianovici, Humanitas, București, 1992, pp. 89-234.

⁴ Max von Laue, *Istoria fizicii*, traducere de I. Gornstein, Editura Științifică, București, 1963, p. 178.

bazele teoriei relativității restrânse în 1905 și ale teoriei generale a relativității în anul 1915; LOUIS DE BROGLIE care, în anul 1924, a elaborat mecanica ondulatorie prin generalizarea teoriei fotonilor a lui Einstein, pentru toți corpusculii materiali; NIELS BOHR, fizicianul danez care, în anul 1924, a introdus noțiunea de complementaritate și a formulat teoria dualității undă-corporuscul a luminii; WERNER HEISENBERG, fizicianul și filosoful care a descoperit așa-numitele relații de incertitudine.

Ștefan Lupașcu este tentat să acorde contradicției „în chiar sânul științelor numite exacte un drept de cetate fundamental, determinant în cel mai înalt grad”. Propriile idei filosofice sunt confirmate, de altfel, de unele date ale microfizicii. El se întreabă: „sunt necesare și posibile o logică a contradicției – căci logica, așa cum vom vedea în continuare, este cea care ține frânele științelor – și, plecând de la ea, o știință a contradicției, mai generală, mai completă decât orice logică și decât orice știință, care nu pot evolua decât pe calea unilaterală a unui singur termen al contradicției – precizăm, calea rațională? Ar trebui să adăugăm fiecărui fenomen un complement contradictoriu, un factor de contradicție sau contradicțional (dacă ne putem îngădui această expresie), un fel de anti-fenomen? [...] Este complementaritatea lui Bohr ireductibil contradictorie, așa cum arătăm noi, împotriva a ceea ce spun propriul ei creator și discipolii săi? Și, atunci, o noțiune generală de complementaritate contradictorie, care vine să întâlnească noțiunea noastră de dualism antagonist (sau principiul antagonismului) trebuie să înlocuiască noțiunea și principiul noncontradicției depășindu-le și înglobându-le ca pe un caz particular?”⁵.

⁵ Stéphane Lupașcu, *L'Expérience microphysique et la Pensée humaine*, Éditions du Rocher, Paris, 1989, pp. 29-30.

În interogațiile de mai sus, formulate în anul 1940, întâlnim câteva dintre punctele forte ale sistemului lupascian. Ele au fost reluate și explicitate cu insistență în toate lucrările publicate ulterior⁶. Din cele spuse reținem, deocamdată, expresia inspirată de noțiunea de „complementaritate” lansată de Bohr, și anume „complementaritatea contradictorie”, pe care Ștefan Lupașcu o ridică la rang de lege, sub denumirea de lege a dualismului antagonist.

Dar ce înseamnă complementaritatea în viziunea lui Bohr, precum și a Școlii de la Copenhaga, în general? Într-un studiu din 1955⁷, fizicianul danez arată cum, în afara faptului că „subliniază condițiile logice necesare descrierii și înțelegerii experienței în fizica atomică”, noțiunea de complementaritate nu conține nimic misterios. El pune față în față noțiunea de complementaritate cu noțiunea de relativitate, pentru a arăta cum prima „servește la

⁶ Este vorba despre: *Logique et contradiction*, apărută la P.U.F., Paris, în 1947; prima ediție a lucrării *Le principe d'antagonisme et la logique de l'énergie (Prolégomènes à une science de la contradiction)*, editată de Hermann et Cie, Paris, în 1951 (ediția a doua apare la Éditions du Rocher, Monaco, 1987, cu o Prefață semnată de Basarab Nicolescu); lucrarea *Les Trois Matières*, publicată de Julliard în 1960 (reedităată “en poche” în 1970, iar apoi de Cohérence, la Strasbourg, în anul 1982); *L'Énergie et la Matière vivante*, publicată la Paris de către editura Julliard, în anii 1962, respectiv 1974, apoi de Rocher, în 1986; *Science et Art abstrait*, apărută la Julliard în 1963, iar la Casterman în anul 1970; *Qu'est-ce qu'une structure?*, editată de Christian Bourgois în 1971; *Du rêve, de la mathématique et de la mort*, publicată la aceeași editură, în același an; prima ediție din *L'Énergie et la Matière psychique*, editată de Julliard în 1971 (ediția a doua apare la Éditions du Rocher, 1987); *Psychisme et Sociologie*, Casterman, Paris, 1978; *L'Univers psychique*, Denoël-Gonthier, 1979; în sfârșit, *L'Homme et Ses Trois Éthiques*, în colaborare cu Solange de Mailly-Nesle și Basarab Nicolescu, publicată în anul 1986 de Éditions du Rocher.

⁷ Niels Bohr, *Atomii și cunoașterea umană* (1955), în: *Idem, Fizica atomică și cunoașterea umană*, traducere de M. Sabău și S. Apostolescu, Editura Științifică, București, 1969, p. 118.

limitarea fundamentală cu care avem de-a face în fizica atomică – existența obiectivă a fenomenelor, independent de mijloacele de observație”, iar cea de-a doua „exprimă dependența esențială a oricărui fenomen de sistemul de referință folosit pentru determinarea lui în timp și în spațiu”⁸. Așadar, interacțiunea dintre instrumentele de măsurare și obiectele atomice nu poate fi neglijată, este incontrollabilă, fiind totodată de o importanță capitală în procesul de observare. Potrivit lui Bohr, condițiile experimentale diferite conduc la evidențe care nu pot fi înțelese în cadrul unei singure reprezentări. De aceea trebuie considerate complementare, „în sensul că numai totalitatea fenomenelor îngăduie epuizarea informației posibile despre obiecte”⁹. Descrierile, prin urmare, se completează reciproc, chiar dacă ele se exclud.

Ștefan Lupașcu propune o resemnificarea a temei „complementarității”, lansate în cadrul Școlii de la Copenhaga, încercând să convingă asupra caracterului ei contradictoriu. El vrea să legitimizeze, astfel, noul principiu al dualismului antagonist. Însă miza pusă în joc pare a fi mult mai mare – principiu al antagonismului, pe care îl propune ca bază a logicii dinamice a contradictoriului, ar putea fi apt să înglobeze, ca pe un caz particular, principiu noncontradicției din logica clasică.

După cum este cunoscut, complementaritatea aspectelor corpuscular și ondulatoriu, ca două forme diferite de manifestare a uneia și aceleiași realități fizice, devenise problema centrală a teoriei cuantice¹⁰. Complementaritatea este extinsă de Bohr și la conceptele de „poziție” și „viteză” utilizate de Heisenberg în formu-

larea relațiilor de indeterminare, conform cărora „nu putem să cunoaștem simultan și poziția și viteza unei particule elementare. Cu cât mai exact este măsurată poziția, cu atât mai mică va fi exactitatea cunoașterii vitezei, și invers. Produsul celor două inexactități este dat prin câțul dintre constanta lui Planck și masa particulei respective”¹¹. Așadar, numai „jocul” a două imagini diferite, care se completează reciproc, poate conduce la o descriere completă.

Problema este repusă în discuție de Lupașcu în următorii termeni: „poate părea surprinzător că utilizăm, în prezentul capitol, expresia de *complementaritate contradictorie*, așa cum știm, Bohr utilizează acest cuvânt și emite principiul complementarității tocmai pentru a indica natura *non-contradictorie* a ceea ce se dă sub două aspecte complementare ale realității, care se exclud reciproc, dar se și completează unul pe celălalt; aspecte care nu ar fi contradictorii decât în mod aparent”¹².

În interpretarea lui Lupașcu, complementaritatea, deoarece indică „natura *non-contradictorie* a ceea ce se dă sub două aspecte complementare ale realității”, este pusă de Bohr și Heisenberg în slujba logicii clasice, încercându-se astfel „salvarea” principiului noncontradicției, devenit vulnerabil în urma evidențelor experimentale din microfizică. Ceea ce îi convine lui Lupașcu din interpretarea de la Copenhaga este dualitatea undă-corpusul. Dimpotrivă, în dezacord cu interesele lui stă faptul că cele două entități sunt considerate contradictorii doar în mod aparent, adică la nivel macrofizic. Aceasta deoarece, în opinia lui, însuși fondul lucrurilor („localizat”

⁸ Niels Bohr, *Fizica atomică și cunoașterea umană*, ed. cit., p. 19.

⁹ *Ibidem*, p. 56.

¹⁰ Werner Heisenberg, *Principiile fizice ale teoriei cuantice*, traducere de H. Teutsch, Editura Științifică, București, 1969, p. 126.

¹¹ Werner Heisenberg, *Limba și realitate în fizica modernă*, în: *Idem, Pași peste granițe. Călegere de discursuri și articole*, Studiu introductiv și traducere de Ilie Pârveu, Editura Politică, București, 1977, pp. 173-174.

¹² Stéphane Lupasco, *L'Expérience microphysique et la Pensée humaine*, ed. cit., p. 125.

la nivel cuantic) este contradictoriu. Contradicția este ridicată la rangul de condiție de posibilitate a fenomenelor.

Iată cum argumentează Ștefan Lupașcu: „într-adevăr, cei doi termeni ai acestei complementarități [„poziția” și „viteza”, n.n., E.B.] nu se actualizează niciodată în același timp. Realizarea unuia împiedică realizarea celuilalt. Dacă, deci, se exclud unul pe altul, ei se exclud evitând contradicția riguroasă pe care ar comporta-o dubla lor coexistență actuală, prezența lor simultană. Heisenberg demonstrează că tocmai grație relațiilor de indeterminare reprezentarea ondulatorie și reprezentarea corpusculară nu pot intra în conflict. [...] De asemenea, Heisenberg consideră conceptul de corpuscul și conceptul de undă ca fiind complementare; ele se exclud, dar, cu toate acestea, nu țin de o realitate fizică contradictorie, de vreme ce nu se aplică riguros în același timp”¹³.

Așa cum am spus, Ștefan Lupașcu avansează ideea potrivit căreia complementaritatea este, de fapt, o „dualitate de natură logică contradictorie”, dar și dinamică¹⁴. El mai precizează cu privire la termenii unei dualități că, atunci „când un termen trece în act, virtualizând termenul contradictoriu, are loc un conflict și contradicția nu dispare decât asimptotic, ideal”¹⁵. Astfel, contradicția din microfizică „există și nu există în același timp”, lucru greu de acceptat în condiții obișnuite, în care principiul noncontradicției este valabil. O logică nouă, adecvată acestei situații, în care principiul noncontradicției nu mai funcționează, i se pare lui Lupașcu necesară. Ea este schițată mai întâi sub directivele unui „nou discurs asupra metodei”.

Mai trebuie amintit că, în opinia autorului, „contradicția dintre undă și

corpuscul [...] este, în realitate, contradicția elementelor dualistice pe care le conține fiecare dintre ele”¹⁶. Dualismul antagonist, unul din conceptele cheie ale construcției lupasciene, este anunțat încă din teza de doctorat. Lupașcu rememorează, aproximativ 15 ani mai târziu, în *Prefața* lucrării în care expune o axiomatică a logicii energiei, cum descoperea „în economia existențială a fiecărui fenomen, la sursa fiecărei experiențe și sub imperativele moniste ale logicii clasice, sub axioma indiscutabilă și nediscutată a unei noncontradicții absolute drept condiție *sine qua non* a noțiunii de adevăr și coerență rațională, un *dualism antagonist* ireductibil, structural și funcțional, care determină o *contradicție fundamentală* (orice fenomen se descompune, se transformă neîntârziat într-o dualitate, într-un cuplu analitic opozițional de natură logică contradictorie; într-un fenomen apare întotdeauna, mai devreme sau mai târziu, un antifenomen, care este legat constitutiv de primul: într-un corpuscul, de pildă, un anticorpuscul etc.)”¹⁷.

În lucrarea *Experiența microfizică și gândirea umană*, dualitățile analizate din perspectiva contradicției sunt acelea care fac referire la „cuanta de energie” (cu caracterul contradictoriu dintre h și ν), la „cuanta de acțiune” (este produsul dintre o lungime și o cantitate de mișcare), la „undă” și la „corpuscul” (fiecare dintre ele este, de asemenea, o dualitate), la „relațiile de indeterminare” ale lui Heisenberg, care conțin doar doi termeni, poziția și viteza¹⁸. Pentru ca un dualism să fie veritabil există o singură posibilitate: aceea ca el să fie contradictoriu, adică între termenii lui să existe o relație de contradicție. Condiția logică de

¹⁶ Stéphane Lupasco, *L'Expérience microphysique et la Pensée humaine*, ed. cit., p. 89.

¹⁷ Stéphane Lupasco, *Le principe d'antagonisme et la logique de l'énergie (Prolégomènes à une science de la contradiction)*, Hermann et Cie, Paris, 1951, pp. 5-6.

¹⁸ Stéphane Lupasco, *L'Expérience microphysique et la Pensée humaine*, ed. cit., p. 123.

¹³ *Ibidem*, pp. 126-127.

¹⁴ Stéphane Lupasco, *L'Expérience microphysique et la Pensée humaine*, ed. cit., pp. 135, 235.

¹⁵ *Ibidem*, p. 134.

existență a oricărui fenomen este, prin urmare, în opinia lui Lupașcu, contradicția. Ea „trebuie să devină regula”. Dacă luăm în considerare doar unul din termenii unei dualități, ne edificăm numai asupra unei părți a realității fenomenului, și anume asupra aspectului non-contradictoriu al lui. Lupașcu recomandă căutarea termenului contradictoriu al oricărui dat pe care îl cercetăm. Aceasta este veritabila metodă. Iar „complementaritatea contradictorie” (adică „dualismul antagonist”) devine lege în „edificarea unei științe mai adecvate actualului univers complex al spiritului uman: principiul complementarității contradictorii trebuie să înlocuiască principiul non-contradicției, ca fundament al logicii”¹⁹. Acestea sunt, în linii mari, coordonatele schiței „noului discurs al metodei” pe care îl propune Ștefan Lupașcu.

Omogenizare—eterogenizare

Încă din primele lucrări²⁰, Ștefan Lupașcu trasează schița unui program filosofic inedit. El are certitudinea că „spiritul nu se manifestă decât printr-o fugă sau o transcendere continuă și, fără îndoială, asimptotică a unei dualități de realități sau de ordini antagoniste, pe care noțiunile de extensitate și de intensitate le simbolizează cel mai bine, în timp ce această dualitate, de esență pur logică, epuizând singură toate câmpurile existențialității, constituie natura însăși a acestui spirit”²¹. Intuiția contradicției, expusă de Ștefan Lupașcu în fraze precum cea amintită și valorificată în dezvoltarea propriei

filosofii, a fost considerată mai degrabă un „seism” în stare să răstoarne tot ce construise filosofia până la el, iar nu o exagerare²². Ce semnifică, mai precis, spusa conform căreia un dualism contradictoriu este immanent și existenței, și spiritului? Benjamin Fondane clarifică simplu și într-un stil seducător: filosofia contradicției „îi răpește principiului contradicției suveranitatea incontestabilă; ea acordă predicatul realității pentru ceea ce trei mii de ani de filosofie au numit neant; arată că tocmai acest neant ne revelează secretul vieții [...] și, după ce regăsește drama în existent [...], ea ne deschide abisul fără sfârșit al contradicției infinite”²³.

Dualismul antagonist semnifică, pentru Lupașcu, contradicția dinamică dintre două noțiuni energetice, extensitatea și intensitatea, a căror generalitate filosofică o dezvăluie plecând de la datele fizicii. Este adevărat că cei doi termeni au primit varii interpretări în filosofie: dualismul a fost conceput fie ca un paralelism, fie a fost dizolvat într-un monism, prin conceperea unui al treilea termen, fie unul din termeni a fost sacrificat. Toate acestea plasează antagonismul într-un plan secund, „susceptibil de a elimina caracterul constitutiv contradictoriu al noțiunilor de extensitate și intensitate”²⁴.

Filosoful de la Paris încearcă să demonstreze contrariul. Pentru a-și justifica ipoteza, dă cuvântul științei, mai precis fizicii. Cuplul *extensitate—intensitate* a fost pus în valoare în cadrul curentului cunoscut sub numele de energetism²⁵, de unde se revendică și semnificația filosofică atribuită

¹⁹ *Ibidem*, p. 234.

²⁰ Volumele 1 și 2 ale lucrării *Du devenir logique et de l'affectivité* (*Le dualisme antagoniste* și *Essai d'une nouvelle théorie de la connaissance*) apărute la Paris, la Librairie Philosophique J. Vrin în 1935; aceeași editură publică în anul 1973 ediția a doua, după ce tirajul primeia fusese epuizat.

²¹ Stéphane Lupasco, *Du devenir logique et de l'affectivité*, vol. 1, *Le dualisme antagoniste*, Librairie Philosophique J. Vrin, Paris, 1973, p. 5.

²² Benjamin Fondane, *L'Être et la connaissance. Essai sur Lupasco*, ed. cit., p. 25.

²³ Benjamin Fondane, *op. cit.*, pp. 28-29.

²⁴ Stéphane Lupasco, *Du devenir logique et de l'affectivité*, vol. 1, *Le dualisme antagoniste*, ed. cit., p. 23.

²⁵ Inițiatorul energetismului, la sfârșitul veacului al XIX-lea, este Wilhelm Ostwald, chimist și fizician. Din cadrul acestui curent fac parte fizicieni și matematicieni de renume: Ernst Mach, Pierre Duhem, Henri Poincaré și alții.

termenilor în discuție. De aceea, considerăm oportună expunerea pe scurt a câtorva date din istoria lui²⁶.

Supoziția principală a energetismului constă în principiul conservării energiei, formulat prima oară de JULIUS ROBERT VON MAYER (1814-1878), iar apoi de HERMANN VON HELMHOLTZ (1821-1894). Principiul, provenit din mecanică, afirmă că, într-un sistem închis, aflat în transformare, suma formelor sale de energie (cinetică și potențială) rămâne constantă. Sub aspect istoric, îl regăsim în forme rudimentare, ca simplă intuiție, la GALILEO GALILEI (viteza atinsă de un corp în cădere îi permite să se ridice din nou până la înălțimea inițială), la CHRISTIAN HUIGENS (discutat cu privire la centrul de greutate al unui sistem de corpuri aflate în cădere), la LEIBNIZ (produsul dintre forță și drum dă creșterea de „forță vie”), la JOHAN BERNOULLI (atunci când dispare „forța vie”, facultatea de lucru trece în alte forme, nu dispare), la LEONHARD EULER („forța vie” este întotdeauna aceeași în cazul mișcării unui punct material sub acțiunea unei forțe centrale, dacă punctul atinge o anumită distanță față de centrul de atracție).

Scopul principal al reprezentanților doctrinei energetiste este o *Weltanschauung* completă, care să înglobeze în ea „lumile” fizică, biologică și psihologică²⁷. În ordinea naturii, energia, care se manifestă ca energie chimică, cinetică, de volum etc., este singurul invariant. Nimic nu există în afara formelor și transformărilor ei. Cunoașterea absolută și completă a naturii, printr-o reformă a fizicii, este preocuparea dominantă a unora dintre reprezentanții energetismului. Ei considerau, printre altele, că se

impune renunțarea la explicațiile privind natura ultimă a lucrurilor (Pierre Duhem), precum și renunțarea la ipoteze²⁸.

Așa cum reiese din dezbaterea energietistilor, această teorie a oscilat între ontologie (intenția de a construi o concepție integrală asupra lumii) și pretenția unei cunoașteri exacte, fenomenale, pozitivistă, în proximitatea fizicii. Sub modalitatea în care poate fi înțeles astăzi, energetismul s-a impus prin ambele sale fațete, care au fost aprofundate, continuate și speculate în funcție de interesele de cunoaștere ale cercetătorilor care s-au raportat la el²⁹. Se poate afirma că, în general, Ștefan Lupașcu, numind o lege generală valabilă la toate nivelurile, se apropie de idealul elaborării unei *Weltanschauung*, la fel ca energietistii.

Revenind la noțiunile de extensitate și intensitate, precizăm că ele au fost tratate în cadrul teoriilor energetiste în legătură cu diversele forme de manifestare a energiei. În această privință, Lupașcu este atent la următorul aspect: „peste tot unde există o manifestare de energie, indiferent de specificul ei, această energie se dovedește a fi produsul a doi factori, unul de extensitate, iar altul de intensitate”³⁰. Ostwald clarifică termenii de energie actuală și energie potențială (deosebire datorată, probabil, lui Marcquorne Rankine, care însă nu folosește termenii de extensitate și intensitate în legătură cu energia), considerând ca actuală o energie prezentă la un moment

²⁸ Abel Rey, *La Philosophie Moderne*, Flammarion, Paris, 1908, p. 171.

²⁹ În spațiul filosofiei românești, o interpretare ontologică a energetismului realizează Constantin Rădulescu-Motru. Având drept sursă de inspirație legea conservării energiei, gânditorul român pune bazele *personalismului energetic*, doctrină în cadrul căreia acest principiu este extins la legea *conservării persoanei*. Prin aceasta, teoria lui Rădulescu-Motru poate fi pusă în analogie, până la un punct, cu energetismul lui Ostwald.

³⁰ Stéphane Lupasco, *Du devenir logique et de l'affectivité*, vol. 1, *Le dualisme antagoniste*, ed. cit., p. 23.

²⁶ Câteva din datele pe care le oferim sunt expuse de Max von Laue în *Istoria fizicii*, ed. cit., p. 19.

²⁷ Constantin Antoniadă, *Iluziunea realistă. Încercare de critică filosofică*, în: *Idem, Opere*, Editura Eminescu, București, 1985, p. 34.

dat, iar drept potențială energia care se poate forma din energia prezentă, în anumite circumstanțe³¹. Ștefan Lupașcu observă, pe urmele lui Wilhelm Ostwald, că extensitatea și intensitatea conțin atât potențialul, cât și actualul. El ilustrează mecanismul actualizării și potențializării, decisiv în configurarea propriului sistem, astfel: „atunci când o intensitate este actuală, extensitatea se potențializează, și invers; este imposibil ca ambele să fie actuale sau potențiale concomitent, în orice eveniment fizic”³².

Caracterul dinamismelor contradictorii, al căror mecanism ține de alternanța actualizare – potențializare, este simbolizat în mod adecvat prin termenii de extensitate și intensitate. Generalizarea „filosofică” a lor, operată de Lupașcu, are drept punct de plecare dualitatea formelor de energie așa cum a fost concepută de Ostwald, pe de o parte, și de un grup de fizicieni, între care Jean Perrin, Urbain ș.a.³³, pe de altă parte.

Observăm însă că, în mai toate lucrările care au urmat volumelor publicate în 1935, Lupașcu renunță, treptat, la folosirea termenilor de extensitate și intensitate. Locul lor va fi luat de cuplul omogenizare-eterogenizare, altfel spus, *același*-ul și *diversul*. Omogenizării și eterogenizării le este atribuit caracterul de „proprietăți active” sau „forțe contradictorii”³⁴ ale energiei. Ele sunt decisive în organizarea și dobândirea diverselor orientări ale materiilor-energii. După ce Lupașcu substituie noțiunii de „eveniment” conceptul de „sistem”, materia, sub oricare aspect al ei, va fi definită drept un „eșafodaj de sisteme de sisteme energetice”³⁵. Principiul care

guvernează formarea sistemelor este principiul antagonismului. El asigură, pentru sistemele fizice, actualizarea omogenității și potențializarea eterogenității; pentru sistemele vitale, actualizarea eterogenității și potențializarea omogenității; iar pentru sistemele cuantice și pentru universul psihic, coexistența în același grad de actualizare și potențializare a celor două proprietăți active, sau forțe.

În lucrarea *L'Expérience microphysique et la Pensée humaine*, trecerea de la actual la potențial și invers este exprimată încă făcând apel la termenii de extensitate și de intensitate³⁶. Ulterior vor trece în prim-plan doar anumite note ale celor două concepte preluate din fizică, fără ca importanța celorlalte aspecte să fie diminuată. Spunem aceasta deoarece termenii de omogenizare și eterogenizare, după ce au fost definiți drept „proprietăți active”, sunt ei înșiși definiți prin alți termeni, așa cum inițial s-a procedat cu extensitatea și intensitatea. Iată ce spune Lupașcu: „astfel, noțiunea de omogenitate se află în strânsă relație cu cele de uniformitate, de conservare, de permanență, de repetiție, de nivelare, de monotonie, de egalitate, de justiție... cu noțiunile logice de identitate, de tautologie, de deducție clasică sau aristotelică, de raționalitate [...] Noțiunea de eterogenitate posedă afinități indubitabile cu cele de diversitate, de diferențiere, de schimbare, de dezacord, de inegalitate, de injustiție, de neasemănare, de variație, de noutate, de nonidentitate, de excluziune, de individualizare etc.”³⁷. Iar în alt loc precizează din nou că „eterogenitatea înseamnă schimbarea, deosebirea, diversitatea, inegalitatea, injustiția, dezordinea etc. Omogenitatea înseamnă monotonia, persistența, repetiția, egalitatea, justiția, ordinea

³¹ *Ibidem*, p. 24.

³² *Ibidem*.

³³ Lupașcu face o prezentare după Abel Rey, *Le retour éternel et la philosophie de la physique*, Ernest Flammarion, Paris, 1927, pp. 127-128.

³⁴ Stéphane Lupasco, *Les trois matières*, Julliard, Paris, 1960, p. 184.

³⁵ *Ibidem*, p. 66

³⁶ Stéphane Lupasco, *L'Expérience microphysique et la Pensée humaine*, ed. cit., pp. 114-116.

³⁷ Stéphane Lupasco, *Les trois matières*, Julliard, Paris, pp. 83-84.

etc., cu toate nuanțele și conținuturile lor³⁸.

Ideea asupra căreia insistă Ștefan Lupașcu este aceea că omogenitatea și eterogenitatea, precum și fiecare din conceptele care le exprimă, există doar în relație unele cu celelalte: adică afirmația în raport cu negația, identitatea în raport cu diversitatea etc. Caracterul de relație, de raport, care este dat de prezența contradicției între doi termeni, rămâne unul esențial în filosofia lui.

Actualizare–potențializare

Omogenizarea și eterogenizarea sunt, după cum am menționat, „proprietăți active” ale energiei. Prin urmare, ea are drept constituenți fundamentali „proprietatea identității și proprietatea diferențierii individualizatoare”³⁹. Ștefan Lupașcu vorbește despre o „lege a omogenității și eterogenității contradictorii, sau, în termeni mai familiari, a identității, a aceluiasi, a asemănătorului și a diversului, a diferitului, a nonidenticalului” care, împreună cu „legea antagonismului imanent”, sunt legi fundamentale ale energiei. Ele stau la baza organizării și structurii oricărui eveniment energetic sau sistem, începând de la nucleul atomic, de la atomi și molecule, până la sistemele de macromolecule, precum și de la obiecte ale reprezentării până la sistemele de obiecte etc.⁴⁰.

Nu mai puțin important, într-o filosofie a energiei, este și cuplul actualizare-potențializare. Termenii lui sunt definiți, de asemenea, drept „proprietăți ale dinamismelor energetice”, iar rolul pe care îl joacă

în cercetarea științifică din domeniile microfizicii, biologiei, psihologiei, sociologiei, eticii etc. este unul considerabil⁴¹. Putem spune că cele două cupluri (la care se adaugă și Starea T, de semiactualizare-semipotențializare) configurează o schemă logică (a logicii dualismului antagonist), care poate fi exprimată simplu, dacă o definim ca alternanța între actualizare și potențializare a identicalului și a diferitului. Dată fiind importanța lor, se pare, egală, sugerată de autor, realizarea unei ierarhii este aproape imposibilă. De asemenea, chiar o explicitare separată a cuplurilor este dificilă, deoarece, în cazul operei lui Lupașcu, prezentarea/comentarea unor segmente aproape obligă la prezentarea/comentarea în același timp a altor părți (unele dintre ele pot fi explicitate doar prin raportarea la celelalte).

Așadar, dacă vorbim despre cuplul actualizare-potențializare, aducem în atenție tematica sistemelor energetice (cele trei materii: anorganică, biologică și psihică/microfizică), sintetizată de Lupașcu astfel: „fiecare sistem este opera actualizărilor și potențializărilor sale antagoniste, deci a unei devenirii dialectice, care îl caracterizează și îi impune logica și legile sale: dacă omogenitatea se actualizează și domină ritmic și statistic eterogenitatea, potențializată astfel progresiv, se va ivi un sistem diferit de sistemul invers, caracterizat de o eterogenitate dominantă și o omogenitate din ce în ce mai potențială; și diferit, de asemenea, de sistemul în care nici una dintre forțele antagoniste și contradictorii nu ajung să se domine una pe cealaltă”⁴². Rolul cuplului în atenție se dovedește a fi unul fundamental: trecerea de la potențialitate la actualitate, și invers, este condiția de posibilitate, înțelegând prin aceasta

³⁸ Stéphane Lupasco, *La tragédie de l'énergie. Philosophie et sciences du XX-e siècle*, Casterman, Paris, 1970, p. 134.

³⁹ Stéphane Lupasco, *Psychisme et sociologie*, Casterman, Paris, 1978, p. 10.

⁴⁰ Stéphane Lupasco, *Du rêve, de la mathématique et de la mort*, Christian Burgois Éditeur, Paris, 1971, pp. 18-19.

⁴¹ Stéphane Lupasco, *Psychisme et sociologie*, ed. cit., p. 11.

⁴² Stéphane Lupasco, *Les trois matières*, ed. cit., 1960, pp. 185-186.

condiția de existență, a sistemelor energetice.

Din paragraful citat mai sus mai reținem, deocamdată, sintagma „devenire dialectică”. Lupașcu reliefează un neajuns al ideilor, ipotezelor, interpretărilor realizate de-a lungul timpului cu privire la conceptul de dialectică. Nici una dintre acestea, spune el, „nu a știut – lucru curios – să degajeze noțiunile de actualizare și de potențializare ca fiind inerente termenilor, factorilor, elementelor constitutive ale oricărei dialectici”⁴³.

Un merit al filosofului francez de origine română este că termenii importanți pe care îi utilizează în configurarea propriului sistem filosofic își au sursa în științe, sau sunt verificați, sau sunt ilustrați de ea. Este cazul, cum am arătat, al noțiunilor de extensitate și de intensitate. La fel, conceptele de actualitate și de potențialitate devin jaloane importante ale construcției lui, în urma unei investigații serioase a domeniului microfizicii.

În acest sens, pentru a vedea cum anume se raportează Lupașcu la datele microfizicii, care îi servesc în trasarea profilului unei dialectici bazate pe conceptele de actualizare și potențializare, este relevant următorul paragraf, în care întâlnim un melanj între filosofie și știință, caracteristic, de altfel, întregii opere a lui. Îl redăm în întregime: „În cursul tuturor cercetărilor noastre n-am întrevăzut niciodată nici cea mai vagă posibilitate pentru o interpretare hegeliană a universului nostru logic și natural. Ajunși la această fază a studiului nostru, am fi autorizați să subscriem într-un fel sau altul la dialectica lui Hegel? Cu siguranță, microfizica, mai mult decât oricare alt domeniu, este câmpul unei aspre și evidente dialectici. Dar o dialectică a purei contradicții între ordini dinamice

antagoniste, care nu suferă un al treilea termen, pe care nimic cu adevărat transcendent în raport cu ele nu le poate suprima, așa încât actualizarea uneia inhibă și virtualizează pe cealaltă; tocmai acest mecanism constituie transcenderea relativă a contradicției, fără să existe aici vreo sinteză conciliatoare, ba dimpotrivă. (Cuantă de energie este dualitatea lui h și ν , al cărei aspect contradictoriu l-am arătat, cuanta de acțiune este produsul a două mărimi – o lungime și o cantitate de mișcare –, undă este o dualitate, corpusculul altă dualitate, cum am văzut, în sfârșit, relațiile de nedeterminare nu comportă decât doi termeni: p și q . Unde s-ar putea deci găsi, în toate aceste fenomene, fie și numai umbra unui al treilea termen hegelian? Să reamintim, de asemenea, în această privință, că analiza s-a dovedit a fi un dinamism contradictoriu în raport cu sinteza, care o oprea la nivelul cuantei, în timp ce orice sinteză era dislocată, fărâmițată, pulverizată la rândul ei de analiză, tot până la nivelul cuantei. Cum să concepi o sinteză hegeliană care să le concilieze, fără să revii, de fapt, în tabăra tezei-sinteză?”⁴⁴.

Ștefan Lupașcu este atent la faptul că realitatea virtuală („existența posibililor”) nu mai putea fi ignorată în cadrul științelor fizice. Un exemplu adecvat, care să ilustreze și sensul conceptelor de actualizare și de potențializare cu care lucrează, este descompunerea printr-o prismă sau printr-o rețea⁴⁵. În linii mari, într-un astfel de experiment, o mărime este actualizată în detrimentul altor mărimi de aceeași natură, care rămân doar posibile prin actualizarea primeia. În cazul unui corpuscul, observă Lupașcu, se poate vorbi de mai multe poziții și cantități de mișcare ale lui, aflate

⁴³ Stéphane Lupasco, *L'univers psychique. La fin de la psychanalyse*, Denoel / Gonthier, Paris, 1979, pp. 61-62.

⁴⁴ Ștefan Lupașcu, *Experiența microfizică și gândirea umană*, traducere, Studiu introductiv și note de Vasile Tonoiu, Editura Științifică, București, 1992, pp. 153-154.

⁴⁵ *Ibidem*, pp. 119-120.

în stare virtuală, dintre care însă doar una este actualizată, adică atribuită corpusculului. Alegerea operată astfel, prin descompunere, înseamnă tocmai trecerea de la potență la act. Dar cum nu toate pozițiile și cantitățile de mișcare pot fi actualizate, s-a pus întrebarea dacă poate fi vorba și despre o realitate a lor. Lupașcu aduce în atenție o dificultate semnalată de Louis de Broglie, legată de admiterea ipotezei existenței potențiale a culorilor în lumina albă sau, în caz contrar, de acceptarea ideii că ele erau create de prismă. Dificultatea nu putea fi rezolvată, cel puțin teoretic, decât prin admiterea existenței virtualului, adică a obiectivității posibilului.

Plecând de la aceste premise, Ștefan Lupașcu își expune propriul punct de vedere într-un fragment care poate fi considerat reprezentativ pentru concepția lui filosofică: „într-adevăr, acceptând noțiunea de realitate potențială, de stare virtuală, trebuie acceptată și cea de realitate actuală, de stare trecută în act, și deci însăși noțiunea de trecere de la posibil la real, de la potențial la actual; noțiune care generează în mod necesar noțiunea inversă de trecere de la real la posibil, de la actual la potențial. Or, dacă o logică a trecerii în act a unor valori posibile pare a conduce destinele microfenomenelor, s-ar putea actualiza simultan toate valorile care definesc corpusculul? Tocmai aici își face apariția a doua problemă anunțată mai sus și pe care o ridică unda simbolică și descompunerea ei. Se numește *caz pur*, cazul în care într-o descompunere oarecare, toate componentele, *cu excepția uneia singure*, sunt egale cu zero; ceea ce vrea să spună că, în acest caz, poziția, de exemplu, sau cantitatea de mișcare se actualizează riguros datorită descompunerii spațiale sau spectrale a undei. Dar dacă e posibil ca unele perechi de mărimi să se actualizeze, există – lucru pe care-l arată, după cum vom vedea, aparatul matematic al noii investigații fizice – există

și perechi astfel ca actualizarea unei mărimi s-o virtualizeze pe cealaltă, și reciproc. Acesta este, mai ales, cazul poziției și al cantității de mișcare. Suntem deci aici în fața unui nou fel de dualitate contradictorie, care se transcende pe sine prin trecerea în act a unuia dintre termenii săi și virtualizarea celuilalt (mecanism de transcendere singur posibil pentru orice dualitate contradictorie și care definește mecanismul însuși al oricărei cunoașteri, ca al oricărei existențe, așa cum am arătat în lucrările noastre anterioare, care totuși nu se ocupau de microfizică)⁴⁶. Prin aceste cuvinte, Ștefan Lupașcu expune într-o formă concentrată schița unei filosofii comparată adesea cu o revoluție radicală, ale cărei consecințe nu puteau fi bănuite de la început.

De asemenea, o dată ce în fizică realitatea posibilului nu mai putea fi pusă la îndoială (sau, cel puțin, nu era pusă de o mare majoritate a oamenilor de știință), i se pare necesară conturarea unei logici a microfenomenelor, care să dea seama de trecerea în act a mărimilor posibile, și invers. Într-o asemenea logică, a dualismului antagonist, sunt esențiale proprietățile virtualității și actualității, de care dispun termenii oricărei dualități contradictorii (de procese, de funcții, de ordini)⁴⁷. Aceasta înseamnă că, dacă fiecare termen conține câte două planuri, dintre care unul este „actualul”, iar cealălalt „potențialul”, ei pot trece de la un plan la altul, însă cu condiția ca fiecare să se actualizeze pe seama virtualizării celuilalt. Mai precizăm că fiecare astfel de termen este dinamic (dinamismul înseamnă posibilitatea trecerii de la actual la potențial și invers⁴⁸), iar dinamismele nu sunt nimic altceva decât identicul și diversul etc. (omogenitatea și

⁴⁶ Ștefan Lupașcu, *Experiența microfizică și gândirea umană*, ed. cit., pp. 120-121.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 278.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 279.

eterogenitatea), sau corelativele filosofice ale conceptelor de extensitate și intensitate, în care sunt incluse, la rândul lor, omogenitatea și eterogenitatea.

Starea T, sau terțul inclus

Unul dintre cele mai controversate concepte ale operei lupasciene este terțul inclus, sau *Starea T*, care va da și numele „celel de-a treia logici”⁴⁹ profilate de autorul pe care îl avem în atenție. Deși a conferit mai multă rigoare și mai multă precizie unei filosofii solidare cu științele, „terțul inclus” a stârnit ostilități în mediul academic francez, care au culminat cu marginalizarea irevocabilă a autorului și cu excluderea numelui său din dicționare⁵⁰.

Starea T este explicit numită astfel în *Le Principe d'antagonisme et la logique de l'énergie*, lucrare editată în anul 1951, în care Lupașcu elaborează o axiomatică a logicii energiei. Postularea ei în cea de-a treia etapă a configurării sistemului este datorată – cum altfel? – premiselor dezvoltate în lucrările anterioare, *Experiența microfizică și gândirea umană* (1940) și *Logique et contradiction* (1947).

Ștefan Lupașcu susține în mai multe rânduri că, deși enunță un principiu nou, al antagonismului, nu suprimă prin aceasta principiul clasic al noncontradicției, ci doar îl relativizează⁵¹. De asemenea, accentuează rolul important al noncontradicției atunci când spune că, în pofida faptului că este un concept esențial al sistemului pe care îl

propune, contradicția este fondată tocmai pe două noncontradicții antagoniste⁵².

Pe lângă faptul că *Starea T* este asociată, în *Principiul antagonismului și logica energiei*, cu valoarea logică de „fals”, ea mai este definită drept „starea nici actuală nici potențială, $T \equiv \sim A \sim P$, a unui termen față de termenul antitetic (sau încă semiactual și semipotențial): trecând, într-adevăr, din starea *A* în starea *P* sau din starea *P* în starea *A*, *e* sau \bar{e} se află cu necesitate într-o stare în care nu este nici actual, nici potențial față de \bar{e} sau de *e*, la jumătatea drumului, ca să spunem așa, între *A* și *P*”⁵³. Iar mai departe, aducând în atenție dialectica, identificată cu logica dinamică a contradictoriului, folosește prima oară conceptul de „terț inclus”. Iată care sunt cuvintele lui Lupașcu: „dialectica nu pare a putea fi altceva decât logica însăși; cel de-al treilea termen al său, *terțul inclus*, nu poate fi sinteza hegeliană, al treilea termen al logicii lui Hegel, pentru că el este, dimpotrivă, starea logică, momentul dialectic al celei mai puternice contradicții ($e_T \supset \bar{e}_T \supset (C_A \cdot \sim C_P)$ ”⁵⁴.

În lucrarea din 1947, *Logique et contradiction*, Lupașcu tratează pe larg problematica valorilor logice din perspectiva logicii dinamice. Cu privire la a treia valoare logică pe care o propune, falsul (asociată în lucrarea din 1951 cu *Starea T*), aflăm că ea este „o contradicție ireductibilă, putând fi oricând diminuată, fără să poată fi făcută vreodată să dispară”⁵⁵. *Falsul* logicii clasice este redefinit de autor drept „adevăr negativ” (prima valoare logică a noii logici), iar valoarea logică *adevăr* a

⁴⁹ Stéphane Lupasco, Solange de Mailly Nesle, Basarab Nicolescu, „*Trialog*”, în: Ștefan Lupașcu, *Omul și cele trei etici ale sale*, traducere, note și postfață de Vasile Sporici, Editura „Ștefan Lupașcu”, Iași, 1999, p. 63.

⁵⁰ Basarab Nicolescu, *Le tiers inclus. De la physique quantique à l'ontologie*, în: Horia Bădescu et Basarab Nicolescu (éds.), *Stéphane Lupasco. L'homme et l'oeuvre*, Editions du Rocher, Monaco, 1999, p. 114.

⁵¹ Stéphane Lupasco, *La tragédie de l'énergie*, Casterman, Paris, 1970, p. 88.

⁵² Ștefan Lupașcu, Marc de Smedt, *Interviu luat de Marc de Smedt, pentru revista „Planète”*, nr. 1, 1971-1972, traducere parțială și prezentare de Vasile Sporici, în „Ateneu”, nr. 140, 1979, p. 16.

⁵³ Ștefan Lupașcu, *Principiul antagonismului și logica energiei*, ed. cit., p. 12.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 25.

⁵⁵ Stéphane Lupasco, *Logique et contradiction*, ed. cit., pp. 27-28.

logicii tradiționale este numită „adevăr pozitiv” (a doua valoare a logicii dinamice). Cele trei valori ale logicii dinamice (*falsul* și cele două *adevăruri*) sunt tratate în calitate de date ale „experienței logice”. Prin aceasta Lupașcu înțelege un „proces dinamic”, o „experiență energetică”, a cărei expresie este tocmai logica pe care o propune: „logica dinamică a contradictoriului se înfățișează ca logica experienței și, totodată, ca experiența logicii”⁵⁶. Valorile logicii contradictoriului sunt așadar „date” sau „fapte” ale experienței logice în înțelesul pe care i-l acordă autorul. Pentru ea sunt reprezentative afirmația și negația, adică, în alți termeni, identitatea și diversitatea etc. Valorile logice, definite și ca „proces”, „activități”, „operații”, „energie”, „dețin proprietăți de actualizare și virtualizare” fiind, prin aceasta, „dinamisme antagoniste operatoare și operate”⁵⁷.

Am afirmat anterior că în lucrarea din 1940, *Experiența microfizică și gândirea umană*, Ștefan Lupașcu pare să fi avut deja intuiția a ceea ce a numit, 11 ani mai târziu, Starea T, dar aceasta nu fusese clarificată în mod suficient, adică nu fusese localizată și nici numită ca atare.

Încă de atunci el discuta, în *Schița unui nou discurs asupra metodei*, următoarele aspecte: „transcenderea contradicției”, adică depășirea relativă a ei, tocmai prin faptul că se potențializează; două principii ale noncontradicției legitimate prin admiterea, alături de identic, a diversului în calitate de valoare logică (primul principiu este valabil în regimul în care dominant este identicul, iar al doilea răspunde celei de-a doua direcții, în care diversul este predominant); imposibilitatea anihilării depline a contradicției, cu consecința relativizării principiilor noncontradicției, chiar dacă ele

guvernează, după caz, registrul identității sau registrul diversității (mai târziu, acest fenomen va fi discutat în calitate de „contradicție ireductibilă”); dualitatea fenomenelor contradictorii și măsura în care unul este virtualizat relativ sau actualizat relativ grație stării inverse a celuilalt etc. În plus, Lupașcu mai afirmă că atunci „când un termen trece în act, virtualizând termenul contradictoriu, se produce [există, n.n.] un conflict și contradicția nu dispare decât asimptotic, ideal”⁵⁸ (liniile 1 și 3 ale tabelului 1°: cazurile în care, când un dat oarecare e se actualizează, atunci \bar{e} se potențializează și invers; noncontradicția este actualizată, iar contradicția este potențializată). Dar ce anume produce contradicția, ce o face să fie actuală, rămâne încă nelămurit (linia a 2-a a tabelului 1°). Autorul vorbește, la acel moment, doar despre existența ei. Însă cu 11 ani mai târziu el ajunge să clarifice modul în care „starea T generează o contradicție actuală și potențializează noncontradicția”⁵⁹ (linia a doua a tabelului 2°). Datele pe care le avem prezentate în lucrarea din 1940 pot fi „traduse” prin intermediul simbolurilor astfel:

e	\bar{e}	$\sim C$	C
A	P	A	P
P	A	P	A
P	A	A	P

1° Poziționări ale contradicției și noncontradicției în
Experiența microfizică și gândirea umană
(1940)

Tabelul credem că ilustrează meca-nismul noii logici, așa cum a fost conceput în 1940. El este perfect asemănător cu acela întocmit de autor în lucrarea din 1951⁶⁰, cu excepția liniei a doua, coloanele 1 și 2, de unde lipsește Starea T. Starea care

⁵⁶ Ștefan Lupașcu, *Principiul antagonismului și logica energiei*, ed. cit., p. 22.

⁵⁷ Stéphane Lupasco, *Logique et contradiction*, ed. cit., pp. 20.

⁵⁸ Ștefan Lupașcu, *Experiența microfizică și gândirea umană*, ed. cit., p. 166.

⁵⁹ Ștefan Lupașcu, *Principiul antagonismului și logica energiei*, ed. cit., p. 17.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 16.

generează contradicția actuală nu era numită, dar contradicția era „generată”. Conceptul care lipsea atunci a fost introdus cu mai bine de un deceniu mai târziu (conform tabelului următor). De aceea spuneam că în *Experiența microfizică și gândirea umană* Starea T este mai degrabă un concept camuflat.

e	\bar{e}	$\sim C$	C
A	P	A	P
T	T	P	A
P	A	A	P

2° *Poziționări ale contradicției și noncontradicției în Principiul antagonismului și logica energiei* (1951)

Caracterul înglobant al logicii dinamice

Deși încearcă să întemeieze o logică a microfizicii, Ștefan Lupașcu nu se raportează în nici un fel, în mod curios, la logicile cuantice dezvoltate încă din prima jumătate a secolului al XX-lea. Din rezultatele la care ajunge, reiese faptul s-a raportat doar la relația stabilită între fizica clasică și teoria cuantică. I se pare firesc să construiască în *plan logic* un drum paralel cu acela pe care merge fizica. În manieră asemănătoare cu situația creată în domeniul acesteia din urmă, el consideră logica tradițională un caz particular în raport cu o logică mai generală, mai „fină”, mai „nuanțată”, adică o „micrologică”, una care nu ține nici de „lucruri”, nici de „spirit”, așa cum sunt ele abordate de gândirea logică tradițională⁶¹.

Fizica clasică – microfizica, logica clasică – micrologica: iată două cupluri pe care le-am putea numi „izomorfe”. Primul termen al fiecărui cuplu se dovedește a fi, în raport cu al doilea, o *limită*, un caz particular. Fizica clasică deține puterea acolo unde cuanta de acțiune a lui Planck

poate fi neglijată. În mod similar, putem face aceeași remarcă și despre logica clasică (în raport cu „micrologica”), dacă ea este într-adevăr uzuală la „scară mare”, cum precizează Lupașcu.

Noua logică, exprimând pretenții atât de mari, nu ține „nici de lucruri, nici de spirit”. La care moment al istoriei gândirii ne-ar putea trimite o astfel de afirmație? Pentru a nu merge mult prea departe, ne-am putea opri la „momentul Descartes”, asupra căruia au fost atenți, de altfel, și importanți fizicieni. Distincția cartesiană dintre *res cogitans* și *res extensa* a exercitat multă vreme o influență decisivă în domeniul fizicii clasice. Mai precis, este vorba despre certitudinea ei că există o lume obiectivă independentă de subiectul cunoscător. Însă, așa cum spune Max Born, experiența începe să exercite presiuni. Astfel, concepția statistică, în cadrul căreia separarea univocă dintre subiect și obiect se estompează, ia locul celeilalte, dominate de caracterul obiectiv și determinat al lumii⁶². Recunoscând respectul pe care îl impunea mecanica cuantică, Einstein își manifestă dezamăgirea în privința teoriei care, deși furnizează multe, „nu se apropie de taina Bătrânului”⁶³, convins fiind că „El nu joacă zaruri”. Cu toată rezistența opusă de „determiniști”, această problemă devenea din ce în ce mai presantă. Mecanica cuantică putea „să descrie o situație din natură nu ca atare, ci numai ca o situație creată printr-un experiment uman”⁶⁴. Și atunci, raportul dintre *subiect* și *obiect* a fost reconsiderat. Mai mult, un gânditor precum Ștefan Lupașcu repune în discuție raportul amintit, ducându-l până la ultimele lui

⁶² Max Born, *Amintiri despre Einstein*, în: *Idem, Fizica în concepția generației mele*, traducere de S. Morgenstern și L. Redlinger, Editura Științifică, București, 1969, p. 309.

⁶³ *Ibidem* (fragment dintr-o scrisoare a lui Albert Einstein către Max Born, la 12 decembrie 1926).

⁶⁴ Max Born, *Realitatea fizică*, în: *Idem, op. cit.*, p. 198.

⁶¹ *Ibidem*, p. 124.

consecințe. Logica schițată de el nu este „nici a lucrurilor, nici a spiritului”. Înțelegem prin aceasta că nu este nici a obiectului, nici a subiectului, ci deopotrivă a amândurora. Ecouri ale acestei teme, atât de intens dezbătute de fizicieni, vor fi prezente, într-o interpretare originală, în multe pagini rămase de la Ștefan Lupașcu.

Analogia dintre situația fizicii și cea a logicii se păstrează și relativ la limbajul fiecăreia dintre ele. O dificultate cu care se confruntă fizica cuantică este tocmai aceea a limbajului utilizat. Termenii în care pot fi descrise procesele care se desfășoară la un nivel ce scapă simțurilor noastre aparțin tot „limbajului” fizicii clasice. Această limbă „nu poate fi înlocuită prin alta”⁶⁵, fapt prin care mecanica cuantică este plasată în plin paradox. „Orice experiment fizic, indiferent dacă se raportează la fenomene ale vieții cotidiene sau la fizica atomică, trebuie descris cu ajutorul conceptelor fizicii clasice”, recunoaște Heisenberg. Intervine aici și formalismul mecanicii cuantice, care are drept scop să unifice observațiile pe care le obținem (și pe care le descriem în noțiuni fizice simple) în condiții experimentale diferite⁶⁶. Ar trebui așadar să existe un acord între „cuvântul rostit” și „limba matematică artificială”⁶⁷, ceea ce nu se întâmplă în acest caz. Motivul este acela că „într-o limbă care corespunde formalismului matematic al teoriei cuantice nu mai poate fi valabilă logica clasică; ea va trebui înlocuită printr-un alt tip de logică”⁶⁸. Dar aceasta este o altă problemă.

Amintind pe scurt chestiunea legată de limbajul utilizat în fizica cuantică, am dorit să evidențiem o dificultate pe care o regăsim și în cazul logicii propuse de către Lupașcu. În elaborarea acestei logici, el nu

dispune de alt limbaj (fie el și simbolic). Mai ales în cazul dezvoltării unei axiomatice. Prin urmare, folosește „termeni” care sunt bine definiți în logica clasică (implicația, disjuncția, conjuncția, negația, adevărul, falsul etc.), dar acordându-le un alt înțeles. Pentru a da doar un singur exemplu, aflăm acum că „implicația reprezintă un dinamism, o energie care se desfășoară, o acțiune”⁶⁹; sau că implicația este un „fapt” și trecerea de la un fapt la alt fapt este trecerea de la o implicație la alta; mai mult, „legătura” dintre două elemente sau evenimente reprezintă o „implicație pozitivă”⁷⁰, iar dacă între două evenimente nu există nici un raport, vom spune că ele sunt tot „legate”, dar prin „excluziune”, adică printr-o „implicație negativă”.

Logica dinamică a contradictoriului profilată de Lupașcu este identificată cu „dialectica”, dar o dialectică „nouă și nehegeliană printr-un lucru: ea se dovedește a fi în funcție de doi termeni antitetici, care sunt dinamisme contradictorii, neavând niciodată posibilitatea, nici experimental, nici teoretic, de a se contopi în crearea unui al treilea termen sintetic, și se dezvoltă sub forma a trei dialectici particulare, posibile și reale, conform cărora unul din dinamismele sale îl domină pe celălalt, sau nici unul, nici altul nu poate prevala”⁷¹. Resemnificarea conceptului de dialectică a fost realizată de Lupașcu prin introducerea noțiunilor de actualizare și potențializare în calitate de elemente constitutive ale ei. Una dintre semnificațiile principiului poziționat pe antagonism al noii logici este aceea că orice actualizare a unui dinamism implică o potențializare a dinamismului contradictoriu, după cum și Starea T, de semiactualizare și semipotențializare, poate fi la rândul ei mai mult sau mai puțin actualizată

⁶⁵ Werner Heisenberg, *Pași peste granițe*, ed. cit., p. 173.

⁶⁶ Niels Bohr, *Atomii și cunoașterea umană*, în: *Idem, op. cit.*, p. 117.

⁶⁷ Werner Heisenberg, *op. cit.*, p. 174.

⁶⁸ *Ibidem*.

⁶⁹ Ștefan Lupașcu, *Principiul antagonismului și logica energiei*, ed. cit., pp. 51-52.

⁷⁰ *Ibidem*, pp. 54, 56.

⁷¹ *Ibidem*, p. 7.

sau potențializată. Aceste particularități ale dialecticii propuse de Ștefan Lupașcu au condus la considerarea ei drept o dialectică binară, dar care, prin anumite caracteristici, este extinsă într-o dialectică triadică⁷². Caracterul binar este dat de proprietățile de actualizare și potențializare pe care le dețin dinamismele contradictorii, să le numim e și $non-e$. Ele se pot afla, deci, atât în starea de actualizare sau în cea de potențializare, dar și într-o a treia stare, Starea T, de echilibru antagonist, care nu este o sinteză a celor două dinamisme. Pe plan logic ea este a treia valoare a logicii dinamice, căreia îi corespunde, în registrul ontic, cea de-a treia materie (materia microfizică izomorfă cu materia psihică).

Postulând contradicția, Lupașcu își propune să elaboreze o „logică generalizată”, în care valorile logicii dinamice, identitatea și diversitatea, sunt legate prin contradicție⁷³. Dar, conform observațiilor filosofului român, diversitatea, în cadrul „logicii de școală”, și identitatea, în cadrul empirismului, au fost practic ignorate. Ele sunt recuperate în cadrul logicii generalizate prin postulatul contradicției, consecința fiind încercarea de înglobare, în calitate de cazuri particulare, atât a logicii aristotelice, cât și a empirismului. Dar cum empirismul nu este o logică propriu-zisă, autorul nu avea datele necesare pentru o înfruntare frontală cu această orientare. Deja cele două articulații ale logicii înglobante, sau, mai precis spus, raporturile lor cu logica generalizată pot apărea drept problematice, de vreme ce una este o logică, iar cealaltă o filosofie. Nu reiese cu claritate însă, din scrierile lui Lupașcu, dacă și acesta este motivul pentru care le consideră pe ambele „metalogici”.

În lucrarea din 1951, *Principiul antagonismului și logica energiei*, autorul acordă un spațiu special doar logicii clasice în calitate de „caz particular și ideal, polar și imposibil al logicii dinamice a contradictoriului”, însă nu și empirismului. De altfel, datele care îi servesc drept punct de plecare pentru formalizarea logicii energiei sunt preluate din logica tradițională. Empirismul nu putea să-i furnizeze o astfel de bază. De aceea, probabil, el aduce în atenție pe larg, în subcapitolul dedicat cazurilor particulare, doar logica clasică. Pe scurt spus, ează principiile identității, noncontradicției și terțului exclus cu ceea ce el numește „implicațiile contradicționale de bază”, „conjuncțiile contradicționale de bază” și „disjuncțiile contradicționale de bază”.

Dacă din grupajul de formule elaborate de Lupașcu este eliminată Starea T și, în plus, valorile logice clasice, „adevărul” și „falsul”, sunt echivalate, în limbajul logicii dinamice, cu actualizarea infinită, respectiv cu potențializarea infinită, se revine la logica clasică. Autorul „formalizează” cele spuse, după cum urmează⁷⁴:

$$e_A \infty \supset e_P \infty \text{ sau } e_V \supset e_T;$$

$$\bar{e}_A \infty \supset \bar{e}_P \infty \text{ sau } \bar{e}_V \supset \bar{e}_T.$$

Aceasta înseamnă că, dacă e este adevărat atunci \bar{e} trebuie să fie fals, iar dacă \bar{e} este adevărat, atunci e trebuie să fie fals. Se revine la matricea negației din logica bivalentă.

În altă ordine de idei, mai amintim că logica dinamică a contradictoriului își află diverse ilustrări în fizica cuantică. Dualitățile din microfizică, susține autorul, satisfac logica pe care o propune. Oferă drept exemplu unda și corpusculul, încadrabile în tabelul de valori al logicii dinamice. De asemenea, relațiile de indeterminare ale lui Heisenberg sunt considerate „însăși expresia logicii energiei”. Iată cum argumentează

⁷² Alexandru Surdu, *Contribuții românești în domeniul logicii în secolul XX*, Editura Fundației „România de mâine”, București, 1999, pp. 56, 62-63.

⁷³ Stéphane Lupașcu, *Logique et contradiction*, P.U.F., Paris, 1947, p. 24.

⁷⁴ Ștefan Lupașcu, *Principiul antagonismului și logica energiei*, ed. cit., p. 20.

Lupașcu, adaptând expresia relațiilor lui Heisenberg la terminologia noii logici: „O ilustrare dintre cele mai surprinzătoare a logicii contradictoriului o reprezintă relațiile de indeterminare ale lui Heisenberg. Pe măsură ce poziția q a corpusculului microfizic se actualizează și se precizează, cantitatea de mișcare p se virtualizează, și invers. Așadar, ajunge să înlocuim pe e și \bar{e} prin q și p , mărimi fizice canonic conjugate, care în microfizică sunt simultan incompatibile și pe care le-am prezentat în lucrările noastre ca fiind *contradictoriu-conjugate*, pentru a regăsi implicațiile noastre contradicționale de bază: $q_A \supset p_B$, $p_A \supset q_B$. Dar mai descoperim totodată mecanismul și structura lor logice”⁷⁵.

Dacă din logica „generalizată” propusă de Ștefan Lupașcu, definită drept o logică „înglobantă”, eliminăm Starea T, se revine, cum spuneam, la logica clasică. Atunci când autorul analizează formulele clasice care exprimă principiile identității, noncontradicției și terțului exclus în „limbajul” logicii dinamice (adică al actualizărilor și potențializărilor infinite), el însuși elimină Starea T. Urmărește să ilustreze astfel atât ce înseamnă logica clasică fără Starea T, cât și ce înseamnă logica dinamică incluzând în calitate de caz particular logica clasică. Deși în formularea implicațiilor, disjuncțiilor și conjuncțiilor contradicționale el pleacă de la formulele clasice, încearcă să demonstreze apoi că acestea sunt derivabile din primele, adică din acelea pe care le propune. Alfel spus, potrivit lui Lupașcu, logica generalizată prin postulatul contradicției implică logica clasică, dar și empirismul.

Această situație este similară cu aceea pe care o discută Gaston Bachelard în legătură cu logica complementarității propusă de Paulette Destouches-Février. Pentru elaborarea unei logici trivalente, ea pleacă

tot de la relațiile de indeterminare ale lui Heisenberg. Construiește câte două matrici de adevăr, atât pentru „produsul logic”, cât și pentru „suma logică”, pentru a arăta ce valori de adevăr pot dobândi două propoziții necompozabile, în condițiile în care este introdusă și a treia valoare de adevăr („falsul absolut”), alături de valorile logicii clasice. Bachelard sesizează cum se poate „degenera” de la logica cu trei valori de adevăr la logica aristotelică, cu doar două. Dacă retragem postulatul lui Heisenberg, pot fi regăsite logica și fizica clasice, iar sub aspectul matematic este suficient să fie considerată nulă constanta lui Planck, „pentru a șterge întreaga noumenologie a microfizicii”⁷⁶.

În manieră similară, credem, poate fi interpretată și retragerea Stării T din logica dinamică a contradictoriului.

Logica și logicul

În scrierile sale, Lupașcu identifică parțial logica cu logicul, cu realul însuși, care în esența sa are o structură logică. Logica apare, astfel, ca o logică a logicului, care este înzestrat cu proprietatea cunoașterii de sine, idee care amintește de filosofia hegeliană. Logicul nu desemnează altceva decât întregul lumii, fapt care consacră proiectul lui Lupașcu drept o logică înglobantă localizată la nivelul realului și deopotrivă al gândirii. Contradicția, postulatul fundamental al acestei logici, lasă totuși să apară ceva exterior respectivului „întreg” logic, ceva numit de Lupașcu afectivitate. Principiul antagonismului este astfel limitat, în manifestarea lui, de existența afectivității, văzută ca un *altul* al logicului. Deși străină de întreaga devenire

⁷⁵ *Ibidem*, p. 29.

⁷⁶ Gaston Bachelard, *Dialectica spiritului științific modern*, vol. 1, traducere, studiu introductiv și note de Vasile Tonoiu, Editura Științifică și enciclopedică, București, 1986, pp. 357-361.

logică, exterioară acesteia, ea se face prezentă în chiar această devenire. Avem de a face, așadar, cu două proiecte: unul monist (definit ca un panlogism), altul dualist (logica și afectivitatea ca două naturi complet diferite). Mediarea lor rămâne una dintre dificultățile aproape insurmontabile ale operei lui Lupașcu.

La fel cum microfizica a fost considerată o provocare pentru fizica clasică, și logica energiei profilată de Ștefan Lupașcu poate fi o provocare pentru logica tradițională. Întregul demers al autorului – din care transpar un gen de intenții aplicative, ce vizează schimbările pe care le așteaptă în privința modului general de gândire – poate fi abordat din mai multe puncte de vedere, precum: *logic*, *gnoseologic*, *ontologic*.

Din punct de vedere *logic*, Lupașcu intenționează să elaboreze o nouă logică, una dialectică, sau a energiei, în deplin acord cu datele fizicii cuantice. Întrucât logica tradițională (numită *de școală*) este considerată un caz particular în raport cu „logica generalizată prin postulatul contradicției”, iar principiile logicii clasice sunt înlocuite cu postulatul dualismului antagonist, logica energiei îngăduie calificativul de „neclasică”, pentru cei care o privesc dinspre datele logicii aristotelice. Ea nu tinde să înlocuiască logica tradițională, ci mai curând să o cuprindă, tot așa cum microfizica făcea din fizica modernă un simplu caz particular al ei. Din această perspectivă logica dialectică lupasciană poate fi înțeleasă ca fiind una „înglobantă”. Totodată, ea se ramifică în trei logici, corespunzătoare celor trei materii – una a omogenizării (la nivelul materiei anorganice), a doua a eterogenizării (la nivelul materiei vii), iar a treia a microfizicii, sau a terțului inclus (la nivelul fenomenelor cuantice). Din acest punct de vedere, fiecare asemenea logică reprezintă o exprimare a logicii dialectice „înglobante”.

Din punct de vedere *gnoseologic*, autorul reconsideră relația dintre subiectul cunoscător și obiectul cunoscut. Imposibilitatea de a delimita, în microfizică, subiectul de obiect, observatorul (activ) de lucrul observat (și astfel „perturbat”) este legiferată de relațiile de incertitudine ale lui Heisenberg. Însă raportarea problemei cunoașterii la energia în întregul ei conduce la consecința conform căreia „energia este cognitivă; energia cunoaște; nu creierul meu cunoaște, ci energia cunoaște în mine”⁷⁷. Printr-o astfel de afirmație, Lupașcu conștientizează faptul că problema cunoașterii revendică o privire mai adâncă și mai lucidă, altfel spus o întemeiere ontologică.

Din punct de vedere *ontologic*, prin faptul că se caută legile generale ce străbat toate nivelurile existenței, legi care generează toate fenomenele, pe toate palierele, această invarianță fiind tocmai logica energiei⁷⁸, demersul lupascian se apropie de idealul elaborării unei *Weltanschauung*. Logica energiei poate fi interpretată, tocmai din acest motiv, ca fiind o ontologie. Întregul lumii, realul ca atare, este totuna cu *logicul*, în limbajul filosofului, cu logicul care prezintă o logică proprie și care, în limbaj de această dată cvasi-hegelian, se cunoaște pe sine. La fel precum la Hegel, dialectica nu este o simplă cale pe care trebuie să o parcurgă intelectul pentru a atinge certitudinea, ci este modalitatea de a fi proprie chiar realului. Ea este forma în care realul, adică întregul evenimentelor energetice, își dezvăluie propriul mod de a fi, propria legitate ori structură, prezentându-se în acest chip cunoașterii noastre. „Dialectica este cea care creează materia; într-o materie nu există nimic independent

⁷⁷ Stéphane Lupasco, *L'homme et ses trois éthiques*, Stéphane Lupasco, *L'homme et ses trois éthiques*, avec la collaboration de Solange de Mailly-Nesle et de Basarab Nicolescu, Éditions du Rocher, 1986, pp. 162-163.

⁷⁸ Basarab Nicolescu, *Nous, la particule et le monde*, Le Mail, Paris, p. 186.

de energia sa de sistematizare, care este însăși dialectica sa.”⁷⁹ Expusă astfel, filosofia sa este o onto-logică. În alți termeni, putem defini acest proiect drept o logică înglobantă localizată nu doar la nivelul gândirii, ci în primul rând la acela al realului. Ea este construită pe bazele postulatului dualismului antagonism, care „introduce contradicția în structura funcțională a logicului”.

Încheiere

Încercarea lui Ștefan Lupașcu privind o asociere intimă între filosofie și științe, inițierea unei cutezante *reforme* care se vrea

totală – atingând cunoașterea și realul, științele, arta, religia și etica – pot reprezenta un reper important în contextul filosofiei actuale. Caracterul discutabil al unora dintre ideile, interpretările și aplicațiile pe care le propune, departe de a arunca o umbră asupra valorii sistemului lui Lupașcu, mai degrabă îl consacră drept o veritabilă filosofie, una care încearcă o înțelegere a existenței în întregul ei pornind de la un singur gând – acela al contradicției – și care, tocmai de aceea, reprezintă una dintre fascinantele erori ale spiritului omenesc.

⁷⁹ Stéphane Lupașcu, *Les trois matières*, ed. cit., p. 194.